

Петро БЛОУС

**«ЛЮБОВ І ТВОРЧИСТЬ, ТУГА І ПОРИВ,
ВІДВАГА І ВОГОНЬ САМОПОСВЯТИ!»**

(До 100-річчя Олега Ольжича)

Непохитність Тараса Шевченка. Стоїцизм Василя Стуса. І в цьому ряду – Олег Ольжич, чоловік із ніжним іменням і твердою вдачею, самозреченістю у боротьбі за вільну Україну. У біографії цього чоловіка можна чітко розрізнити три іпостасі: поет, учений, політик, проте інтенційно всі три іпостасі – одного кореня, суто українського кореня, що зумовило особливу цільність цієї особистості.

Народження людини – щасливий випадок. І зовсім випадок – народження Олега Кандиби у Житомирі. В автобіографії, датованій 29 квітня 1930 року, зазначено: «Я народився 8.VII. 1907 р. в м. Житомирі на Україні»¹. Житомирським краєзнавцем вдалося розшукати в місцевому архіві запис у метричній книзі Свято-Успенської церкви, де зазначено: «Олег. Род. 8 июля 1907 г., кр. 13 сентября. Студент Харьковского Ветеринарного Института Александр Кандыба и законная жена его Вера Антоновна, оба православные. Восприемники: дворяне Николай Антонович Свадковский и Ольга Антоновна Свадковская – девица»².

Батько Олега – Олександр Кандиба – того ж 1907 року, влітку, став відомим літературній громадскості як поет Олександр Олесь, видавши збірку віршів «З журбою радість обнялась». На час народження сина його у Житомирі не було. Його дружина Віра Свадковська, з якою Кандиба одружився в кінці грудня 1906 року в Петербурзі, де вона навчалася на Бестужевських курсах, приїхала народжувати свого первістка у Житомир, бо тут жила її родина. Батько Антон Юхимович Свадковський мав чин мирового посередника, у 1886 р. на цю посаду його перевели із Старокостянтинова у Житомир. Сім'я оселилася у будинку на розі Старої і Малої Вільської (тепер – вулиця Олега Ольжича, будинок за ветхістю був знесений не так давно). Коли переїхали у Житомир, Вірі було лише п'ять років. Тут

Літературознавство

¹ Ольжич О. Незнаному воякові: Заповідання живим. – К.: Фундація імені О. Ольжича, 1994. – С. 4.

² Костриця М., Кондратюк Р. Велет духу. Олег Ольжич і Житомирщина. – Житомир-Київ, 1997. – С. 12.

пройшли її дитинство і юність, а з Кандибою вона познайомилася влітку 1902 р., перебуваючи на лікуванні у Слов'янську. Понад чотири роки по тому вони листувалися, зустрічалися і, зрештою, одружилися. Проте студент Кандиба не в змозі був утримувати молоду сім'ю, отож Віра не випадково опинилася влітку 1907 р. в Житомирі, де з боку батьків, братів і сестер була матеріальна і моральна підтримка (до речі, хрещеними батьками Олега стали його дядько Микола і тітка Ольга, як це і зазначено у метричному записі Свято-Успенської церкви). Перші два роки свого життя Олег прожив у Житомирі, а восени 1909 р. батько забрав його з матір'ю до Києва, де він влаштувався після закінчення ветеринарного інституту на київській бойні (там Кандиба пропрацював десять років, поки не рятується від складних історичних та життєвих обставин у Будапешті в ролі культурного аташе). А Олег з матір'ю залишалися у Пущі-Водиці під Києвом: «Вдвох переживали війну і терор, страхіття і неприхильність, холод і голод. Віра Антонівна, бестужевка, викладачка, носила з лісу хмиз, щоб натопити в приміщенні і зварити таку-сяку баланду чи кашу. Син ходив по навколишніх селах, обмінюючи речі, які ще zostалися в хаті, на борошно і картоплю, тягнув це на своїх вутлих плечах додому – за десять-двадцять кілометрів»³ – так пише про побут і виживання Кандиб у суворі літа Д. Чередниченко, спираючись на листи Віри до чоловіка, Олега до батька (частина тих листів уперше опублікована у книзі «Незнаному воякові» у 1994 р.⁴). А ще з тих листів можна скласти уявлення, як формувався характер майбутнього поета і політичного діяча, яким було його світовідчуття і світорозуміння, що вплинули на тональність та образність його поезії, бо давно відомо, що значною мірою поезія залежить від дитячих вражень, від сформованих у тім часі своєрідних психологічних архетипів, які розгортаються у «дорослій» творчості. Ось декілька фрагментів із тих листів: «Нас життя так пригнічує, голова така повна буденними думками... Я вчуся у 6-й групі Української трудової школи, що відповідає 4-й класі гімназії. Звичайно, навчання при теперішніх умовах ведеться дуже погано і нерегулярно, але все ж таки я в своїх знаннях потроху просуваюся вперед» (16. XI. 1921 р.)⁵. «Ба! Швидко нас виклич у Чехію, а то страшенно неприємно тут самим сидіти...

³ Череватенко Л. «Я камінь із Божої праці» // Незнаному воякові: Заповідання живим. – К.: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 351 – 424. Костиця М., Кондратюк Р. Велет духу. Олег Ольжич і Житомирщина. – Житомир-Київ, 1997. – С. 35.

⁴ Ольжич О. Незнаному воякові: Заповідання живим. – К.: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 314 – 333.

⁵ Ольжич О. Незнаному воякові: Заповідання живим. – К.: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 315.

Робиш все якось без смаку, бо мрію про нашу хату над річкою... Так хочеться, хочеться того постійного гарного» (1921 р.)⁶. «Зараз я захопився дослідами над комахами. Коло нашого вікна у вітальні лазить мурашок. Я тепер даю їм щодня їсти цукру, хліба, картоплі, какао... Їдять!»⁷.

«Тепер у нас іде боротьба зими з весною. То засипле снігом і вдарить мороз, то земля одтане і починає все оживати. Вже розпускається лист на бузині, набухають бруньки на інших деревах. Сьогодні, гуляючи, на порубі знайшов навіть кілька кущиків фіалок з дрібнесенькими квіточками. У лісі сухо, а на північних боках горбів і на дорозі ще лежить товстий сніг. Так гарно в нас тепер!» (березень 1921 р.)⁸.

«Краз вчора, 25 лютого, як скінчив писати свій реферат про Шевченка, котрий прочитаю на нашому шкільному святі... Був написаний вірш до Шевченкового свята... «Пізня осінь» – це опис картинки, яку мені дали в перший день перебування в українській школі (1920 р.) для класної праці. Під впливом цього ж малюнку я написав і вірш» (26. III. 1922 р.)⁹.

«Як би я з тобою ходив би по музеях, дивився б на статуї, картини та інші вироби мистецтва! І балакав, балакав... А як чудово буває над водою уранці слідкувати, як прокидається природа... Посилаю тобі два оповідання. Вони попали у наш шкільний журнал» (26. III. 1922 р.)¹⁰.

«Ось уже тижнів зо три я страшенно нуджу світом. Ніщо мене не цікавить, до всього байдуже. Неначе душа замурована у якісь міцні, невидимі мури, котрі не пропускають до мене ні світу, ні гомону життя, і zostалися тільки дві маленьких щілинки проти моїх очей, через котрі можна бачити тільки наше нудне буденне життя. Вони гнітуть, не дають спокою, не дають волі мріям» (25. V. 1922 р.)¹¹. «Я тепер у школі зневірився і в людях також, але все-таки хочеться вірити, що є гарні. Я таки завзятий песиміст у шкільних справах, крім того, перший бунтар. Страйкуємо, бойкотуємо, бо слід. Кричимо, щоб вчили нас... А хотілось би бути і філософом, і письменником, і художником так палко. Та нема волі у мене» (14. XI. 1922 р.). «Тепер у нас не школа, а крамничка, у якій продаються дрібні товари... Учні не хочуть працювати, учителі – робить з них

⁶ Ольжич О. Вказана праця. – С. 316.

⁷ Ольжич О. Вказана праця. – С. 317.

⁸ Ольжич О. Вказана праця. – С. 317 – 318.

⁹ Ольжич О. Вказана праця. – С. 320.

¹⁰ Ольжич О. Вказана праця. – С. 321.

¹¹ Ольжич О. Вказана праця. – С. 322.

людей. Агонія» (1922)¹².

Із наведених фрагментів можна зрозуміти, що Олег із матір'ю жили в певній ізоляції, їх поглинув убогий побут, безпросвітність, тому підліток Олег шукає бодай якогось виходу для душі, спостерігаючи за тваринами та комахами, за перемінами у природі, милуючись красою довколишнього світу, знаходячи відраду у книгах, у творчості, у мріях про зустріч із батьком. Обставини спонукали Олега до відособлення, усамітнення, що, однак, сприяло «праці душі», розвивало спостережливість, здатність аналізувати, заглиблюватися у самого себе. Розчарований у людях та умовах життя, Олег створив свій власний світ, у якому була природа, мистецтво, книга, художнє слово. Внутрішня зосередженість, мовчазність згодом наклали відбиток на стиль його поезії, а гостре відчуття кривди, несправедливості, дух бунтарства вигартували міцний характер, якому судилося самореалізуватися у викарбуваному, суворому слові, з безвольного стати вольовим: «Захочеш – і будеш!» – так скаже він пізніше в одному із віршів.

Олександра Олеся непокоїла доля дружини і сина, але тільки у 1923 році йому вдалося вирвати їх зі «збільшовиченої» України і поселити в Горніх Черношицях неподалік Праги. Завершивши у Празі середню освіту, Олег у 1924 році вступає на філософський факультет Карлового університету (мріє стати філософом!), але головним предметом його студій була доісторична археологія, як він сам це зазначив в автобіографії. У 1929 році Ольжич захистив докторську дисертацію з археології «Неолітична мальована кераміка Галичини» (130 сторінок тексту, 16 тематичних ілюстрацій). Після захисту розпочав роботу на кафедрі археології Українського вільного університету і водночас – у відділі Чеського національного музею в Празі. Того ж року познайомився з чільними діячами ОУН і вступив до цієї організації. З того ж часу починає регулярно друкувати вірші у львівських виданнях «Літературно-науковий вісник», «Студентський вісник». Він побував на археологічних розкопках у Галичині, Югославії, Австрії, у самій Чехо-Словаччині, внаслідок чого видав монографію «Schipenitz-Kunst und Gerate neolithischen Dorfes» (1937 р.). Читав лекції у Гарвардському університеті (США).

Перша збірка віршів «Рінь» з'явилася друком у 1935 році в Празі. Вона засвідчила, що у поезії Ольжич пішов своїм шляхом, який співпадав зі світоглядними та естетичними настроями «празької школи». З цього приводу М. Неврлий писав: «Модерна чеська, польська, німецька та інша західна поезія схилила його

¹² Ольжич О. Незнаному воякові: Заповідання живим. – К.: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 324 – 325.

більше до поезії раціональної, предметової. Поезія квіточок, ясного сонечка, банального кохання та інших атрибутів розслабленої ліричності була чужа вольовій натурі, яку він у собі виховував. Знайомство з Є.Маланюком, Л.Мосендзом, Ю.Кленом та іншими кращими поетами української діаспори ще більше викликало в нього нехіть до перечулено-сентиментальної лірики, спрямовувало його до поезії духової енергії, інтелектуальної і вольової, спроможної виховувати цілісну натуру, сильний характер»¹³.

У 1940 році вийшла друга збірка Ольжича – «Вежі». Якщо «Рінь» була здебільшого аполітична, то ця вже визначала вершини духовності, породжувала енергійне рішення і дію, поривала до героїзму. Саме в цій книзі вміщено поему «Незаномому воякові», яка пропагувала героїчний чин українського борця за волю та незалежність, була поезією мужності і боротьби:

Захочеш – і будеш. В людині, зятям,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельника крила.

З початком Другої світової війни Ольжич переймається політичними питаннями, бере активну участь в організації антифашистського спротиву, а після нападу Німеччини на СРСР із великим сподіванням на державну самостійність України вирушає на схід, зокрема до Києва, де у підпіллі проводить значну організаційну роботу. Саме тоді він знову побував у Житомирі. Про це він писав у листі до Катерини (Калини) Білецької, яка через рік стала його дружиною: «Я став на землю, яка споконвіку була нашою. Прийшов у місто, яке привітало мене, як рідного. Люди тут чудові. Вивчив пару нових пісень. Жнив нема, скрізь бур'яни і незаорані поля, але земля чорна і багата»¹⁴. Кращими встановлено, що у серпні-вересні 1941 року, коли Ольжич перебував у Житомирі, він мешкав на Лермонтовській, 15¹⁵. Група Ольжича розпочала випуск газети «Українське слово» (вийшло 17 номерів). Ольжич, розгорнувши у місті свою діяльність, звичайно ж, ризикував. Небезпека стала очевидною після того, як 30 серпня 1941 р. на бердичівській вулиці провокатором були вбиті члени

¹³ Неврлий Микола. Муза мужності і боротьби // Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 11.

¹⁴ Череватенко Л. «Я камінь із Божої праці» // Незнаному воякові: Заповідання живим. – К.: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 392.

¹⁵ Костриця М., Кондратюк Р. Велет духу. Олег Ольжич і Житомирщина. – Житомир-Київ, 1997. – С. 12.

Проводу ОУН полковник М. Сціборський та сотник О. Сенік. Ольжич змушений був виїхати до Києва, куди вже вступили німецькі війська. Там визвольна діяльність була продовжена, хоч не обійшлося без особистих трагедій для поета: незабаром від рук окупантів загинула його соратниця і поетеса Олена Теліга. У першій половині 1944 року гестапо провело широкомасштабні арешти членів ОУН по всій Європі. 25 травня Ольжича також було заарештовано у Львові і вивезено у концтабір Саксенгаузен. У застінках гестапо Олег тримався мужньо, нікого із тих, кого знав по ОУН, не видав, вів себе так, як і декларував у віршах – непохитно, як справжній воїн. Після жорстоких катувань він помер 9 червня 1944 р. 22 липня помер його батько – Олександр Олесь. 31 липня народився його син, якого назвали Олегом. Через два роки клопотаннями друзів і соратників у Мюнхені вийшла його третя поетична збірка «Підзамча»

Все це – «зовнішня» біографія, тривання в часі і просторі, факти і події, з яких зітканий життєвий шлях, але це не все, що дає можливість і нагоду збагнути: хто такий Олег Ольжич? Є принаймні два шляхи такого пізнання: 1) Ольжич у сприйнятті та свідомості сучасників; 2) поетична творчість Ольжича, розкриття смислів та форм якої допомагає зрозуміти не Персону, а Самість людини, котра вдалася до такого виду самовираження та самореалізації, як Поезія. Обидва шляхи пізнання непрості, вони взаємопереплітаються, доповнюють один одного, але в підсумку спроможні окреслити образ Особистості.

Вирушимо першим шляхом. Уже майже немає серед живих тих людей, які знали Олега Ольжича, були його друзями, приятелями, соратниками, прихильниками його поетичного слова чи наукової діяльності. Але декотрі з них залишили спогади про нього, опублікували в еміграційних виданнях «по свіжих слідах» рецензії на його збірки творів, зберегли листи і документи, незважаючи на вир війни і складнощі еміграційного буття. З того всього постає образ Олега Ольжича як людини.

Дружина Катерина Білецька-Кандиба згадує передусім очі Олега Ольжича, по яких визначала його психологічний стан, настрої, які багато їй розказали про його характер. Коли вони познайомилися напровесні 1940 року в одній із празьких кав'ярень, їй запам'яталися такі очі Олега: «сіро-зеленого кольору, блискучі, мов покриті сльозою, ласкаві, усміхнені, добрі», «його очі ввесь час випромінювали із себе загадкове сяйво безмежної і беззастережної віри у вічну карсу, що знаходиться в природі, а особливо в людині». Перед від'їздом у Київ у червні 1941 року «його очі світилися завзятістю, жвавістю і самовпевненістю, не покидаючи

свої вродженої ласкавості й доброти. Бувало, в товаристві вони видавали із себе іскри веселої загадковості або жарту, часами насмішки або делікатного дrochenня. Співаючи народні пісні, Ольжич дивився замріяно кудись дуже-дуже далеко, а його очі, легко прижмурені, губилися у невідомих нам місцях»¹⁶.

А вже через рік, у кінці червня 1942 року, коли Катерина та Олег зустрілися у Львові, у нього «зір ніби загострився... Ні, це не було сяйво віри в успіх. Очі його мали колючий, тонкий відблиск, крижаний, холодний, страшний». Трохи згодом Олег сам пояснив свій настрій: він не встиг порятувати Олену Телігу, не зумів вирвати її із жорстоких лап гестапо, коли приїхав у Київ, бо Олену з чоловіком Михайлом уже повели до Бабиного Яру, де і розстріляли разом з тисячами інших киян. А перед тим була загибель братів по зброї – Рогача, Олійника, Оршана-Чемеринського, які поплатилися життям під час походу на Схід. Жадоба помсти вже нуртувала в душі Ольжича: «І пізніше не раз зустрічалася я з його гострим поглядом месника, з його колючим, страшним блиском очей»¹⁷.

«В останніх місяцях 1943 р. його очі мали помітні відблиски страху»; «деколи я мала вражіння, що він нервово швидко оглядався навкруги, ніби чекав удару... а в очах неспокій. Неспокій істоти, яку оточено з усіх боків». Причини такого неврівноваженого стану були поважні: Ольжича вистежувало гестапо, його шукали комуністи, «навіть українці мають його на списку».

Отак за декілька років змінився вираз очей Олега Ольжича – від ясного, жартівливого, романтично-загадкового до колючого, загнаного, жорстокого. У травні 1944 року його заарештували...

Як згадує Катерина Білецька-Кандиба, Олег Ольжич дуже любив природу, ставлення до якої вона називала романтичним: «Він зливався зі стихією природи й переносив на нас таке саме почуття. Без шелесту, майже не торкаючись трави, пробирався він поміж гілками, ловив світлячки й жартівливо клав нам, дівчатам, у волосся, брав участь у перескакуванні через багаття, а потім, перед північчю, ішов з нами, вдаючи поважну міну, шукати цвіт папороті»¹⁸. Під час прогулянки у передмісті Праги він «звертав увагу на цікаву гілку, на кожну пташку, на кожний слід у

¹⁶ Білецька-Кандиба Катерина. Ольжич, яким я його пам'ятаю // Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 190.

¹⁷ Білецька-Кандиба. Вказана праця. — С. 191

¹⁸ Білецька-Кандиба Катерина. Ольжич, яким я його пам'ятаю // Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 193.

снігу».

На початку знайомства у Катерини Білецької склалося про Олега Ольжича враження особливого чину цього чоловіка: «Він мав якусь чарівну міць, якою заворожував своє оточення. Кожний відчував у ньому велику силу. У його присутності, здавалося, розступалися мури й розходилася вода, щоб дати йому дорогу. Здавалося, що він безсмертний і що для нього не існує перешкоди або небезпеки»¹⁹.

До речі, схоже враження склалося про Ольжича і в одній з поетес «празької школи» О. Лятуринської: « Назверх він скромний і стриманий, дає другим говорити за себе, але все довкілля відчуває його перевагу. Та його божеська простота! Ніколи він не давав комусь зрозуміти свою елітність, вишченість над кимсь. Але це відчувалось, хотів він того, чи ні...»²⁰.

Отож, у характері, манері поведінки Ольжича дивовижно поєднувалися простота й елітарність, душевна щирість і певна відстороненість, яка, проте, мала притягальну силу, мимовільну сугестію. Попри суворість характеру, вишукану, зокрема, у воєнні літа, у літа конспірації та ризикованих мандрів, Ольжич водночас був людиною з українським менталітетом – розважливим, іноді романтичним чи сентиментальним. «Ольжич дуже часто сміявся, – згадує Катерина Білецька-Кандиба, – властиво, усміхався і надзвичайно тонко жартував. Ніколи не мав поганого настрою, ніколи не показував втоми й ніколи не виявляв заклопотаности, коли, заблудившись у лісах, ми всі ледве тягнули ноги і докоряли йому. Добросердечно усміхаючись, він завжди виводив нас на правильний шлях»²¹.

Про щирість вдачі свідчила залюбленість Ольжича в пісню. Перебуваючи в еміграції, українські інтелігенти гуртувалися, згадували Україну, а пісня завжди супроводжувала їхні зустрічі та прогулянки. Як згадує Катерина Білецька-Кандиба, Ольжич «не мав доброго голосу, але мав ідеальний слух і досконалу пам'ять, чи не найбільше з нас усіх любив співати. Він прямо поринав у мелодіях народних пісень з якоюсь первісною самопосятою, упиваючись їхніми характерними поетичними висловами. Він особливо милувався у старовинних, маловідомих піснях і кожного разу, повертаючись із Кракова, привозив нам нову рідкісну

¹⁹ Білецька-Кандиба. Вказана праця. – С. 195.

²⁰ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 209.

²¹ Білецька-Кандиба Катерина. Ольжич, яким я його пам'ятаю // Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 193.

пісню»²².

Штрихом до характеристики Ольжича є і те, як пройшло їхнє з Катериною вінчання (2серпня 1943 р.): «Далеко від наших батьків, скромно, без участі численних гостей, у супроводі весільних пісень та щедрих побажань»²³.

Улас Самчук був знайомий з Ольжичем шістнадцять років, ті їхні стосунки, на враження Самчука, відзначалися особливою рівністю: «Ніяких перебоїв, ніяких зривів. Дружня, аж до братерства, співпраця». Улас Самчук знав і батька Олега – відомого поета Олександра Олеся, і це давало йому підставу порівняти батька і сина, угледівши в їх характерах певні домінанти: «На відміну від свого батька з його співучою лірикою, Ольжич хотів бути маломовним, простим, кам'яним... Звичайно мовчазний, висловлювався коротко й уривно, міг сидіти в якомусь куті серед свого товариства, витягнути вперед довгі ноги в погано чищених черевиках і читати... Одягався скромно, неухважно, поведився безпретензійно, свідомо, знав собі ціну, в розмовах міг вставити якийсь вислів, що його опісля повторювали й цитували»²⁴.

У студентські роки Ольжич був поглинутий навчанням і міг у будь-якій ситуації чи обстановці «писати на коліні свої шкільні завдання, а то і свою університетську іспитову працю». «Коли у нього, між його археологічними заняттями, виривалися шматки його віршів, – згадував Улас Самчук, – він, як і всі поети, любив поділитися ними з кимсь зі своїх близьких. Він робив це дискретно й між іншим. «Хочете послухати мої останні», – міг він сказати, коли ми проходили головною залою Студентського дому, яка завжди кишіла молоддю. Ми знаходили спокійніше місце, і він своїм глухим, низьким голосом скандував...»²⁵.

Ольжич не раз брав участь у наукових конференціях, виголошував на них доповіді, тож і тут виявлялася його особлива етична манера. Згадує історик Л. Винар: «О.Кандиба виголошував свої наукові доповіді лагідним науковим і, як згадував М. Антонович, «прорізним стилем». Говорив він коротко, ясно, і це робило позитивне враження на слухачів»²⁶.

У пам'ятку Я.Гайвас зустріч із Ольжичем, коли той уже глибоко та міцно ув'язався в політичну роботу: «Небритий, з гарячкою в очах, прихлиплим голосом говорить Ольжич. Він

²² Білецька-Кандиба. Вказана праця. – С. 194.

²³ Білецька-Кандиба. Вказана праця. – С. 196.

²⁴ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 206.

²⁵ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 207.

²⁶ Ольжич О. Вказана праця. – С. 208.

ходить з одного боку стола, а я з другого, щоб контролювати схвилювання. Нагло мій зір падає на книжки, що на кріслі, а за ними захований наган з відкритою коробкою з набоями. Мені майже зробилося смішно. Щоб цей поет робив би з тією холодною сталлю та такою кількістю набоїв, якби нагло заіснувала смертельна небезпека?

Але поет скінчився. Десь у часі походу на схід, на нічних постоях чи перепочинках похідних груп, в часі балачок із сільськими хлопцями чи ремісничими челядниками, або, може, після другої зустрічі з Оленою [Телігою] – не стало Ольжича-поета і археолога, а народився політичний діяч, людина, що кермує смертельною боротьбою, завдає важкі удари і готова кожної хвилини від удару загинути»²⁷.

В останні роки свого життя Ольжич дуже ризикував, але його можна було бачити там, де вирішувалися українські проблеми. І він запам'ятовувався людям, про що пише у спогадах Є. Мاستикаш: «Скрізь, де тільки пульсувало українське життя, можна було бачити високу, струнку постать Олега Ольжича. Хоч було здаватися, що в ньому нічого надзвичайного немає, цієї людини не можна було не помітити. Хто хоч раз бачив його, приглянувся його різьбленому, виразному обличчю, той назавжди зберіг цю картину у собі. В його погляді перехресчувалася глибина і м'якість моря з гостротою сталевого леза»²⁸.

Український літературознавець із Братислави М. Неврлий у свої студентські роки декілька разів зустрічався з Ольжичем у Празі на початку 40-х років. Йому він запам'ятовся так: «Він часто був заклопотаний, хоч цього не виявляв. Зібраність, лаконічність і стриманість цієї людини свідчили про її внутрішню силу. Відчувалось, що Ольжич над собою багато працював, гартував свою волю. Мені тоді ані на хвилину не могла прийти думка, що ця жива, ерудована й талановита людина знаходиться в підпіллі, що вона незабаром трагічно загине...»²⁹.

Отакою неординарною постає особистість Олега Ольжича у враженнях і спогадах сучасників. І нехай спогадам іноді вадить зрозуміла ідеалізація, а враженням – суб'єктивність, проте і вони доносять до нас обриси людини чулої і мужньої водночас, людини високих помислів і твердої вдачі, людини смертної і безсмертної у пориванні присвятити життя вітчизні.

²⁷ Ольжич О. Вказана праця. – С. 215.

²⁸ Ольжич О. Вказана праця. – С. 216 – 217.

²⁹ Неврлий Микола. Муза мужності і боротьби // Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 30.

Увиразнює цей портрет поезія Олега Ольжича. Одразу виникає спокуса порівняти поезію батька і сина, Олександра Олеся та Олега Ольжича. У спогаді М. Неврлого йдеться про те, що він особисто знав обох, що у Празі в молоді літа писав дисертацію «Еволюція лірики О. Олеся», на що йому Ольжич з усмішкою якось зауважив: «Дивіться, не перехваліть мого батька. Сучасна доба вимагає іншої поезії, більш мужньої, бойової...»³⁰.

Лірика О. Олеся формувалася у річищі новоромантизму та символізму, що дало підстави Х. Алчевській називати його «українським Гайне», а М. Грушевському визначити його «поетом напівтонів», «найсильнішим представником українського символізму». До речі, перша і найбільш симпатична збірка віршів О. Олеся «З журбою радість обнялась» з'явилася влітку 1907 року, десь тоді, як народився Олег. Сучасний дослідник творчості поета Р. Радишевський зауважив, що «досить часто настроєво-елегійний тон в Олеся передається через пейзажі осені, яка «вишиває на канві зеленій золоті квітки». Та все ж найулюбленіша його пора – весна, а вірші-веснянки, що увібрали в себе фольклорні традиції, містяться чи не в кожній збірці. Вони символізують оновлення природи й життя, високе піднесення й розквіт людського духу. Разом з поетом і природою сміються і плачуть, радіють і сумують солов'ї, жайворонки, лебеді. А його троянди, айстри, проліски, нарциси, маки ніби справляють «весільне свято квітів». Він розуміє мову вітру, трав і дерев, проймається глибиною блакиті неба і бездонного моря. З їхньою таїною говорить серце поета»³¹.

Словом, у поезії О. Олеся досить сильний ліричний струмінь, він передусім лірик, що однією з перших помітила Леся Українка, котра своєму чоловікові К.Квітці напівжартома сказала про першу книгу поета: «Після Олеся мені вже писати ліричних віршів не варто»³².

Вже Улас Самчук відзначив, що Ольжич «хотів бути маломовним, простим, кам'яним» – на відміну від батька «з його співучою лірикою». С. Гординський причисляє Ольжича до нової генерації в українській поезії, яка протиставила «принципіальний оптимізм» хворобливому перечуленню попереднього покоління³³. В одній із рецензій у львівській газеті «Обрії» (1936 р.) сказано: «З поодиноких віршів і строф росте будівля Ольжича, багата на високі

³⁰ Неврлий Микола. Вказана праця. – С. 29.

³¹ Радишевський Р. Журба і радість Олександра Олеся // Олесь О. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поетичні твори. – К.: Дніпро, 1990. – С. 17.

³² Спогади про Леся Українку. – К., 1971. – С. 224.

³³ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 209.

мистецькі вартості. У протилежність до деяких інших українських поетів, що великим багатством вичаровують не раз навіть величаві образи, можна назвати Ольжича, хоч як парадоксально це слово звучить, – мовчазним поетом глибин»³⁴.

С. Пеленський у рецензії на збірку «Рінь» (1935 р.) називає Ольжича «поетом суворого життя, що в простих, але надиханих крицевою силою віршах малює перший одвічний закон буття: боротьбу»³⁵. Польський поет Ю. Лободовський відзначив «велику поетичну культуру» віршів Олега Ольжича, звернув увагу на «незвичайно чистий, клясично-ясний і чіткий тон, що проймає усі його твори. Певна гармонія змісту і форми, почуття міри ідуть у парі з великою пластичною висловністю, завдяки якій авторові візії, що виявляють його археологічні й історичні зацікавлення, лишаються назавжди в пам'яті»³⁴.

Відзначала тогочасна критика і специфічний ліризм Ольжича, як це робив, наприклад, Ю.Шевельов у відгуку на посмертну збірку «Підзамча» (1946 р.): «Це книжка справжньої особистості лірики, не барабанної, не гістичної, а лірики гордовито-скромно захованої у собі. Цей ліризм треба в Ольжича розколупувати, розшифровувати, як треба це робити, скажімо, з лірикою Миколи Зерова»³⁶.

Отож спробуємо «розколупати» хоч якусь дешифру Ольжичевого ліризму. Але передусім – про його самовимогливість до художнього слова, до оприлюднення поетичного твору, що підкреслювали його найближчі друзі, зокрема у своїх спогадах М. Антонович-Рудницька: «Олег був настільки самокритичний, що ніколи не опублікував би – на його думку – неготового вірша. Він мав однаково строгі вимоги до своєї та до чужої поезії. Це вповні виявилось при підготовці до друку першої збірки «Рінь». Спочатку Олег сам старанно пересіяв усі друковані й недруковані твори, а потім довго радився із зацікавленими тою справою знайомими. Часом було голосування, які вірші варті того, щоб увійти в збірку. Звичайно ми прохали додати ще той чи інший вірш, але Олег був невблаганний. Єдиний виняток він зробив, включивши «Ганнібал в Італії» на настирливе прохання мого брата Марка, але потім довго сумнівався і нарікав, що того не треба було робити»³⁷.

Про стильову манеру, поетику, розуміння поетичного може розповісти уважне прочитання і невеликого твору Ольжича, хоч би вірша «Рінь» з однойменної збірки. Тут переважають зорові

³⁴ Ольжич О. Вказана праця. — С. 211.

³⁵ Ольжич О. Вказана праця. — С. 210.

³⁶ Ольжич О. Вказана праця. — С. 212.

³⁷ Ольжич О. Цитаделя духа. — Братислава, 1991. – С. 20 – 21.

враження, з яких зіткано скупий пейзаж: «шлях у жовті врізується стіни, і урвище над закрутом стремить». З цього простого пейзажу погляд вихоплює «жорсткий прошарок ріні». Рінь – берег із грубого піску, гравію, гальки. Ця рінь – «суха і сіра». Колористика пейзажу зводиться до двох барв – жовта і сіра, що створює враження пустельності, безмовності, жорсткості, монотонності. Що можна розгледіти в такому безрадісному пейзажі, яку іскру поетичну видобути? Тільки око справжнього поета може побачити в ньому значення і смисл:

Але вії
Примкнеш перед камінням у піску –
І раптом чуєш силу вод рвучку
Та різкість вітру, що над ними віяв³⁸.

Ось той поетичний окуляр, той творчий механізм, завдяки якому просте видиво перетворюється на поетичний феномен, сповнений несподіваних смислів та образів – «примкнені вії». «Примкнені вії», – спостеріг М. Ільницький, – дають можливість відчуті могутню силу руху. «Сила вод» і «різкість вітру» – це символи могутньої плинності ходи історії. Поеднання «камінності», твердості з енергією дії витворює модель, характерну для поезії Олега Ольжича³⁹. Погоджуючись щодо «моделі», висловлю сумнів щодо «символів плинності історії». Це, мабуть, перебільшення, надумане абстрагування. Йдеться ж бо про здатність поета відірватися від буденного, звичного, опредмеченого світу і побачити за звичним, «камінним» те, що, власне, і є поетичною сферою. У цьому вірші – протиставлення не тільки «камінності» і «духовності», а й буденного та поетичного. На переконання Ольжича, поет бачить углиб, він уміє вловити й уявити за річчю, предметом, пейзажем образи, смисли, поняття, якими оперує тільки поетичне мислення. Поезія – це проникнення у невидиме, у таємницю, тільки треба «вії примкнути», себто викликати у собі стан «паралельного видіння», змінити ракурс бачення, що дано лише чутливому поетові.

Отаке «паралельне видіння» наявне й у вірші, присвяченому Л. Мосендзові. Поверхневий, предметний план зображення – споглядання «врочистих вітрин» у «просторій залі мудрого музею», який промовляє уривчастими, дискретними історико-культурними сентенціями:

«Ми жали хліб. Ми вигадали млин.

³⁸ Ольжич О. Вказана праця. – С. 32.

³⁹ Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». – Львів, 1995. – С. 287.

Ми знали мідь. Ми завжди воювали»⁴⁰.

Але поетове проникнення в історію не обмежується спокійною констатацією, певними узагальненнями чи поважним ставленням до музейних реліквій. Те проникнення набуває інтимного забарвлення і завдяки поетичному «паралельному видінню» трансформується в уявну картину давнини, важливим елементом у якій є авторське «я»:

Я жив колись у простім курені
Над озером з ясними берегами⁴⁰.

Ольжичеве поетичне прочитання історії (власне, його історіософський погляд) постає як історія особиста, яка декларує тяглість родоводу, яка має на меті «присвоїти» історію і побачити себе в тій історії, побачити за собою натовп поколінь, оживлення традицій, етнічного досвіду. То лише в поезії можливо «вжитися» у далеке минуле, побачити себе серед предків, відчути вагу історії не розумом, а генетичною пам'яттю. І це шлях до розуміння історії, недаремно ж Ольжич обрав фах археолога, який передбачає безпосередній контакт із давниною, з опреченою історією.

Генетична пам'ять видобуває з пітьми минулого світлі образи, вибудовує ситуації, яких не було, та й ліричного героя тоді не було, але він міг бути – в іншій іпостасі. Коли ліричного героя гнітить сучасне («Тісно увечері, / Душать прокурені стіни»), він намагається вирватися з обмеженого кола тривання, з буденного часу й опинитися в органічному середовищі – серед природи: «Вийшов. Розглянувся. Снігу по пояс. Сонце кривавиться в пущі. Ворушаться тіні»⁴¹. Лаконічність, скупість фраз є водночас інформацією і послідовним відкриттям зовнішнього світу, який бачиться то зимовим вечірнім пейзажем, то казковою алегорією, персонажами якої є сонце і тіні. Малюнок імпресіоністичний, який передає настрої: «Тепло» – у цьому безособовому реченні закодоване не тілесне відчуття, а саме настрої – тепло на душі від споглядання природи. А уява поета випереджує пейзаж, вона сягає поза матеріальний план зображення, вона чує, як «Коляда десь ступає широко». Так пам'ять проникає у язичницький пласт обрядовості та міфологічних уявлень, і (свідомо чи несвідомо) поет пов'язує Коляду з весняним пробудженням:

Місяць – і вкриють галявини радісні вруна...

⁴⁰ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 33.

⁴¹ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 42.

Місяць – і знов над борами, і знов, як щороку,
Гуси напнуть у блакиті незлічені струни⁴¹.

Генетична пам'ять тут не схибала: відомо, що новоріччя за старовинним язичницьким календарем припадало на 1 березня, і не дивно, що в архаїчних колядках та щедрівках звучать весняні мотиви, візьмім хоч би знамените: «Щедрик, щедрик, щедрівонька, прилетіла ластівонька...». Тож у вірші Ольжича – кінець зими, передчуття весни, образ гусей, які на своїх крилах приносять тепло, музику весняних сфер. Міфологема місяця у язичницьких уявленнях має значення світлоносної стихії, а в колядках – він дбайливий господар («Ясен місяць – наш господар»), далекі предки вважали його «побоженьком», небесним чоловіком. «Місяць, коли сяє вночі, розбуджує на землі зерна життя та надає їм плодючості»⁴², тому з цього погляду, міфологічного, стає зрозумілим рядок з Ольжичевого вірша: «Місяць – і вкриють галявини радісні вруна». Архаїчне мислення дивовижно торкнулося поетичних образів.

Археологічна практика та особливе ставлення до первісної історії притягувало Ольжича до творення уявних візій далекого минулого. Характерним для віршів на цю тему є те, що автор себе мислить учасником тієї історії, він уживається в неї і проживає певні сюжети, певні ситуації. Бачимо це, наприклад, у вірші «Нічний напад», який відтворює жорстокі сутички племен. Тло зображеного – міфологічний, казковий антураж:

Перекинувся в небі місяць,
Духи вже його третину з'їли⁴³.

Крізь нічну темінь, «крізь нетрі занімілі» прокрадаються кочівники, до яких ліричний герой причисляє і себе: «В нас криві ножі, блискучі списи, / Білі знаки бойові на тілі»⁴³. Це – полювання, це жорстокий гон виживання у варварському просторі. Загострений слух і зір, хвилююче передчуття нападу: «Ось вже чути дим безжурних огнищ, / Вже лунають співи очманілі...». «Безжурні огнища» – образ осідлості, домашності, безпечності, а «співи очманілі» передають уявлення про обрядову пристрасть, ритуальну прострацію невідомого племені, яке от-от стане жертвою диких нападників. Але сам напад поет змальовує не в кривавих барвах, він уникає тілесної жорстокості, матеріалістичного гвалту, а кількома штрихами передає жах того, що сталося: «Утікає скільки сили місяць», «нагло увірвуться співи», «заб'ється бубон з

⁴² Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – С. 306.

⁴³ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 44.

переляку». Груба справедливість життя – перемагає сильніший, перемагають озброєні воїни, у яких чи то від попередніх ран, чи то від татуювання – «бойові по тілі білі знаки». Симпатії автора, здається, на боці цих романтичних нападників.

Цю симпатію підтверджує ще один вірш (без назви), у якому зображено табір, де «щитів і шкур гарячі плями, сліпучість сонця і щитів». Атрибут табору – «маленький чорний ідол в наметі нашого вождя». Оце «нашого» знов-таки включає авторське «я» до складу мешканців табору. Автор романтизує дику, непокорену енергію, молодість людства, стверджуючи, що отим далеким нашим предкам найдорожчими були («над річки вогню і крові») «очі тужно-гебанові / І руки юні і тугі»⁴⁴. У цій низці в цілому зрозумілої лексики слід пояснити хіба що епітет «гебанові». Це неологізм Ольжича, що походить від імені давньогрецької богині Геби, яка символізувала вічну юність.

Один із найулюбленіших образів Ольжича – «каміннь», «каміння». Варіюючи цей образ чи не в кожному вірші, поєднуючи його з такими мілітарними образами старовини, як «стріла», «щит», «спис», автор виражає суворість, твердість, войовничість вдачі. Можливо, це йшло від ідеології, політичних переконань, історичної заангажованості, але це схоже на маску, у цьому вбачається усвідомлений архетип «камінності», що асоціюється у життєвому сенсі зі стоїцизмом, награванням жорсткості, жертвовності, самозречення. Так увиразнюється образ поета, котрий плекає у собі здатність до боротьби, лицарську готовність до будь-якого поєдинку. Але ж є в Ольжича вірші (передусім у збірці «Рінь»), де він постає іншим, відверто ліричним. Більше того, він творить антитезу «стрілам» і «камінню» – «барвисті полотна». В одному з віршів (без назви) змальовано таку тривожну картину:

Хтось метнув неминучу стрілу.
Захиталось струнке оперіння,
І, негаданий креслячи лук,
Під ногами тікає каміння⁴⁵.

Вся ця картина породжує відчуття небезпеки, наглої смерті, лячного ризику, жаху, руху в нікуди («тікає каміння»). Як протиставлення цьому – «небувалі пливуть акварелі». Далі антитеза підсилюється й оформлюється в афористичну сентенцію:

Замість жаху бездонних глибин –
Дай узріти барвисті полотна⁴⁵.

⁴⁴ Ольжич О. Вказана праця. – С. 45.

⁴⁵ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 46.

«Прекрасна невимовність» Ольжича стосується прекрасного у природі та житті, а водночас є своєрідним художнім прийомом, коли вірш становить таємницю, перетворюється на знак, на натяк, який ще треба розтлумачити. Візії прекрасного відтворюються кількома штрихами, кількома метафорами:

Ось промінь впав з-посеред верховіть
І засвітив його шматком бурштину⁴⁶.

Прекрасна мить, чудовий колорит – це десь на рівні підсвідомого, це лише побічна рефлексія, а головне видиво – «І в цю хвилину дівчина пройде / З школярським ранцем сходами нагору»⁴⁶. Це видиво з тих, які запам'ятовуються, врізаються у свідомість на все життя. Ця буденна картинка набуває особливого значення для автора, бо він уже наперед знає: «Проминуть роки, а ти хвилюватимеш, немов коштовність, води бурштин і одягу кратки». Ідеться не про пам'ять взагалі, а саме про зорову пам'ять, у якій здатні зберегтися і найдрібніші деталі, хоч побачене начебто і не зобов'язує до цього. Але в тих рядках – спроба збагнути таїну зорової пам'яті, котра записує все, як дбайлива секретарка, щоб потім воскреслим спогадом-картинкою розворушити чуття. Які саме – це і є ота «прекрасна невимовність».

Поет, здається, цілеспрямовано переорієнтував себе ще в молодості на «гордовиту зухвалість, тверду можливість». Це можна вловити у вірші «Робітня», у якому осмислюється процес творчості. День просочується «на стіл просторий і розкрити книгу», мов крізь матове скло. День породжує «прості слова», як «просте каміння» (знову – «каміння»), та водночас листя доносить «м'якші» враження – «шелести глибинної задуми». Якраз ота «музика», таємнича енергія поетичного вислову, навівають «легкі рядки», що породжують «прозору радість творчого спокою», комфортну романтичність. Але автору прагнуть їх чимось заступити, хочеться змінити плин ліричних образів «речевістю і впевненістю руки». Не стіл і не книга, не листя дерев здатне змінити настрої, а відтак забарвленість, урівноваженість рядків, а вулиця, де поетове єство «розітне лезами сурем». Тож «тиха пристань робочого стола» (М.Рильський) для Ольжича не є правдивою робітнею творчості, йому потрібна енергія інших просторів, збудених «думами дзвінкострунками».

Очевидно, роздуми, закарбовані у вірші «Робітня» (вір з'явився друком у збірці «Рінь» 1935 року), передають трансформацію поглядів Ольжича на суть і призначення поетичної творчості, джерелом якої є не «грудка кинутого снігу», а суспільно-

⁴⁶ Ольжич О. Вказана праця. — С. 48.

політичні змагання.

Мабуть, інакше не могло бути в обставинах, коли розум і чуття вбирали у себе дух епохи – «доба жорстока, як вовчиця»⁴⁷. Картина епохи витісняє ліричні рефлексії, зіштовхує із поля зору як недоречність, бо в тій картині «кривавиться земля», вона ствердла від каміння, застелена «непокоримим поколінням». Можливо, то візії першої світової війни, яку міг по-своєму запам'ятати малий Ольжич, а може, то візії війни громадянської, свідком якої він був, проживаючи підлітком у Пущі-Водиці під Києвом. В автора таке враження, що ціле покоління впало у тих війнах. А що натомість?

Тепер дощі холодні і вітри,
Кудлаті хмари, каламутні ріки⁴⁷, –

пише поет, затоновуючи картину темними, тривожними барвами. У таких обставинах зростає нове покоління, але воно інше, тривкіше і суворіше:

Але ростуть у присмерку нори
Брати, суворі і великі⁴⁸.

«Присмерк нори» – затемнений образ. Що мав на увазі Ольжич – вимушену еміграцію, яка викинула патріотів із рідної землі; передчуття підпілля, адже фашизм уже здіймав голову у Європі; самозаглибленість і гартування духу для майбутніх битв, бо Ольжич уже був членом ОУН? В усякому разі йдеться про несприятливі умови для тих, хто плекав свою волю для боротьби за Україну.

У «присмерку нори» думалося про Україну, поглинуту червоним фашизмом, Україну «околгоспнену», підірвану голодомором 33-го. Ольжич усвідомлював, що його прагнення, його визвольна енергія можуть не принести скорих плодів і висловлював ці свої роздуми у поетичних образах:

О, неба сірість, оливо води,
В густих туманах обважнілі віти.
Страшна вагітність, що несе плоди,
Які аж правнукам узріти⁴⁹.

Поет пізніше висловить свої думки про історичну долю України, окресливши її образом – «дух руїни». «У нашому суспільстві, – писав він, – велася жорстока боротьба всіх проти

⁴⁷ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 54.

⁴⁸ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 54.

⁴⁹ Ольжич О. Вказана праця. – С. 55.

всіх. У нас, коли появився якийсь авторитет, а фактично завдаток на авторитета, – його негайно стягали на долину і тут мотлошили усіма способами і засобами, щоб тільки він не став, не дай Бог, авторитетом для широких мас громадянства»⁵⁰. «Вагітність» – то українська національна ідея, навколо якої об'єдналися в еміграції справжні патріоти. Українська ідея, впевнений Ольжич, є живучою, здатною плодоносити, проте ті плоди, як і напрозорчив поет, стали зримими лише для його правнуків.

Поезію, романтику боротьби Ольжич уже незмінно пов'язує з романтикою світовідчуття:

Так солодко в передчванні бою,
Не знаючи вагання і квилінь,
Покірну землю чути під ногою
І пити зором синю далечінь⁵¹.

Дивовижно, але у двох останніх рядках процитованої строфи відбилися два типи світосприймання: Ольжичеве – «покірну землю чути під ногою», і Олесеве – «і пити зором синю далечінь». Власне, і те, й інше – романтика, але якщо у батька вона сягає корінням у захват силою і красою природи, то в сина вона охоплена героїзмом духу і чину. У сина вона межує часом із сухим раціоналізмом: «Нащо слова? Ми діло несемо./ Ніщо мистецтво і мана теорій./ Бо ж нам дано знайти життя само / В красі неповторимій і суворій»⁵².

«Суворій красі» чужим є «словоблудіє» і «тимпани», вона підпорядкована ясній суті, яка навіть ритмічно, стилістично карбується поетом: «Одвага. Непохитність. Чистота».

Отже, вже у першій збірці «Рінь», твори з якої тут згадувалися, бачимо неухильну трансформацію від романтизму ліричного до романтизму героїчного, що свідчило про визрівання у свідомості Ольжича героїчного чину – образу «незаного вояка», котрому він присвятить наступну свою книгу «Вежі» (1940 р.).

⁵⁰ Ольжич О. Дух руїни: По сторінках історії. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 26.

⁵¹ Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 57.

⁵² Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 60.